

Kenneth A Strand: Subota i nedjelja od drugog do petog stoljeća - *Biblijski pogledi*, 14 (1-2), 173-184 (2006.)

UDK: 263
Pregledni članak
Pripremljen u listopadu 2005.

SUBOTA I NEDJELJA OD DRUGOG DO PETOG STOLJEĆA

Kenneth A. Strand

SAŽETAK

Subota i nedjelja od drugog do petog stoljeća

Dokazi da nedjelja nije zamijenila subotu kao kršćanski dan bogoslužja ili odmora tokom novozavjetnih vremena su jasni.¹ Uz to, uvjerljivi su dokazi da Jeruzalem nije bio mjesto početka kršćanskog svetkovanja nedjelje.² Uistinu, najraniji izravni dokaz kršćanskog svetkovanja nedjelje dolazi iz Aleksandrije i Rima drugog stoljeća.

Ključne riječi: *Subota; nedjelja; Aleksandrija; Rim*

1 Robert F. Specht. "The Sabbath in the New Testament." *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 92 – 113.

2 Samuele Bacchiocchi. "The Rise of Sunday Observance in Early Christianity." *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 132 – 150..

Oko 130. godine, Barnaba iz Aleksandrije, u vrlo alegorijskom diskursu, izjavljuje: "Otuda, također, mi držimo osmi dan [nedjelju] s radošću."³ Neka dva desetljeća kasnije Justin Mučenik u Rimu zapravo detaljnije opisuje tip kršćanskog sastanka kojega se tamo držalo nedjeljom, vjerojatno kao ranojutarnje bogoslužje.⁴ (Dio Justinove tvrdnje citirao je Samuele Bacchiocchi na str. 137; pojavljuje se u cijelosti u prijevodu na kraju ovog dodatka.)

Rim i Aleksandrija nisu tipični

Međutim, situacija u Rimu i Aleksandriji nije bila tipična za ostatak ranog kršćanstva. U ova je dva grada bio očit rani pokušaj kršćana da ukinu svetkovanje šabata sedmog dana, ali drugdje širom kršćanskog svijeta svetkovanje je nedjelje jednostavno nastalo *usporedo* sa svetkovanjem subote. Crkveni povjesničari petog stoljeća, Sokrat Skolastik i Sozomen, opisuju situaciju na sljedeći način:

"Jer premda gotovo sve crkve širom svijeta svetkuju sveta otajstva [Gospodnju večeru] na šabat [subotu] svakog tjedna, ipak su kršćani iz Aleksandrije i Rima, radi neke drevne predaje, prestali to činiti. Egipćani u susjedstvu Aleksandrije i stanovnici Tebe, održavaju svoje vjerske skupove na šabat, ali ne sudjeluju u otajstvima na način koji je uobičajen među kršćanima općenito: jer nakon što se najeli i zasitili se svakovrsnom hranom, navečer prinoseći svoje darove sudjeluju u otajstvima."⁵

"Ljudi iz Konstantinopolja, i gotovo posvuda, okupljaju se na šabat, kao i na prvi dan tjedna, a taj se običaj nikada ne drži u Rimu ili Aleksandriji. Postoji nekoliko gradova i sela u Egiptu gdje se, suprotno upotrebi ustanovljenoj posvuda, ljudi sastaju šabatom uvečer, i, premda su već prethodno jeli, sudjeluju u otajstvima."⁶

Tako, je čak i u petom stoljeću gotovo cijeli kršćanski svijet održavao i subotom i nedjeljom posebne vjerske službe. Jasno je, stoga, da se nedjelja nije smatrala zamjenom za subotu.

Svetkovanje i subote i nedjelje

Zamijetimo dalje primjere antičkih izvora koji daju dokaze ranokršćanskog svetkovanja i subote i nedjelje.

Možemo započeti propitujući jesu li čak i u Rimu i Aleksandriji odmah zamijenili subotu nedjeljom, ili je proces bio postupan. Ovo se pitanje pojavljuje, primjerice, zbog činjenice da početkom trećeg stoljeća Hipolit Rimski kori one koji su poslušali "učenja đavola" i "često određuju post šabatom [subotom] i na Gospodnji dan [nedjeljom], što Krist nije odredio, i tako obeščašćuju Kristovo evanđelje."⁷ Post se smatrao negativnim za ispravno radosno svetkovanje kršćanskog dana bogoslužja, i interesantno je da se Hipolit suprotstavljao postu i subotom i nedjeljom!⁸

3 *Epistle of Barnabas*, pogl. 15 (ANF 1:147).

4 Justin Martyr, 1 *Apology* 67 (ANF 1:186). Willy Rordorf vjeruje da se nedjeljno jutarnje bogoslužje opisano kod Justina zbivalo "prije svitanja" (vidi *Sunday* [Philadelphia, 1968.], str. 264, 265).

5 Socrates Scholasticus *Ecclesiastical History* 5. 22 (NPNF/2 2:132).

6 Sozomen *Ecclesiastical History* 7. 19 (NPNF/2 2:390).

7 Hippolytus *Commentary on Daniel* 4. 20. 3. Za grčki tekst i francuski prijevod vidi Maurice Lefevre, *Hippolyte, Commentaire sur Daniel* (Paris, 1947.), str. 300-303.

8 Za detalje o subotnjem postu vidi K. A. Strand, "Some Notes on the Sabbath Fast in Early Christianity,"

Štoviše, Origen, aleksandrijski suvremenik Hipolita, govori o ispravnom "svetkovanju šabata" ovim riječima: "Ostavljajući dakle judejsko svetkovanje šabata, pogledajmo kakva se vrst svetkovanja šabata očekuje od kršćanina. Na šabat se ne smije obavljati nikakva svjetovna aktivnost. Ako dakle odustajući od sveg svjetskoga posla i ne čineći ništa svjetovnoga, nego budući slobodan za duhovne poslove, dođeš u crkvu, slušaš božanska čitanja i diskusije i razmišljaš o nebeskome, slušaš o budućem životu, držiš pred svojim očima dolazeći sud, zanemariš sadašnje i vidljivo radi nevidljivog i budućeg, onda je to svetkovanje kršćanskog šabata."⁹

Ovi dokazi iz Rima i Aleksandrije očito su mršavi, ali u najmanju ruku čini se da oni uistinu sugeriraju kako nisu svi kršćani u ova dva grada odmah i potpuno odbacili subotu tokom drugog stoljeća. Međutim, do vremena Sokrata Skolastika i Sozomena u petom stoljeću, jasno je da je izostavljanje bogoslužja subotu u Rimu i Aleksandriji bila već utvrđena činjenica s nešto dužom tradicijom.

Ali, kakva je bila situacija drugdje? Dok gledamo ostatak kršćanskog svijeta, umnažaju se dokazi za čašćenje *i* subote *i* nedjelje. Primjerice, *Apostolske konstitucije*, kompilacija iz četvrtog stoljeća vjerojatno sirijskog ili nekog drugog istočnog podrijetla, donose mnoge propise o šabatu kao i o nedjelji. Među njima su sljedeći:

"Imaj pred svojim očima strah Božji, i uvijek se sjeti deset zapovijedi Božjih ... Svetkovat ćeš subotu, zbog Njega koji je počinio od svog djela stvaranja, ali nije počinio od svog djela providenja: to je počinak za meditiranje o zakonu, ne za lijenost ruku."¹⁰

"Ali drži subotu i blagdan Gospodnjega dana; jer prvo je sjećanje na stvaranje, a potomje na uskrsnuće."¹¹

"O, Gospodine Svemoćni, Ti si stvorio svijet po Kristu i odredio subotu u sjećanje na nju, jer na taj dan Ti si nam dao počinka od našeg rada, za meditiranje o Tvojim zakonima ... Mi se svečano okupljamo da proslavimo blagdan uskrsnuća na Gospodnji dan, i radujemo se zbog Njega koji je nadvladao smrt i objelodanio život i besmrtnost."¹²

"Neka se vaša suđenja održavaju drugog dana tjedna [ponedjeljkom], tako da ako kakav sukob nastane zbog vaše kazne, imate vremena do šabata i možete riješiti sukob, te dovesti do mira one koji imaju sukoba jedan s drugim za Gospodnji dan."¹³

"Neka robovi rade pet dana; ali subotom i na Gospodnji dan neka imaju slobodno kako bi išli u crkvu za poduku u pobožnosti. Rekli smo da je subota radi stvaranja, a Gospodnji dan radi uskrsnuća."¹⁴

Pisac umetaka u djelima Ignacija iz Antiohije, koji je tokom četvrtog stoljeća uvećao spise ovog crkvenog oca iz drugog stoljeća, izjavljuje: "Nemojmo više držati subotu na židovski na-

AUSS 3 (1965.): 167-174, kao i materijal o ovoj temi u sadašnjem izdanju Samuele Bacchiocchija, sedmo poglavlje.

9 Origen, Homily 23, on Numbers, par. 4 (PG 12:749, 750). Jasno je iz konteksta da Origen definitivno govori o suboti. Međutim, nije tako jasno kako se spominjanje odlaska u crkvu subotom može primijeniti na Aleksandriju.

10 *Apostolic Constitutions* 2. 36 (ANF 7:413).

11 *Ibid.*, 7. 23 (ANF 7:469).

12 *Ibid.*, 7. 36 (ANF 7:474).

13 *Ibid.*, 2. 47 (ANF 7:417).

14 *Ibid.*, 8. 33 (ANF 7:495).

čin i radovati se danima lijenosti; jer 'koji ne jede, neka i ne radi'. Jer kazuju [sveta] proroštva: 'U znoju lica svog jest ćeš svoj kruh'. Ali neka svako od vas drži subotu na duhovni način, radujući se razmišljanju o zakonu, ne u opuštanju tijela, diveći se djelu Božjem, i ne jedući što je dan ranije pripremljeno i ne pijući mlaka pića i hodajući unutar propisanog prostora i ne nalazeći radosti u plesu i pljeskanju koji nemaju smisla u njima. I nakon svetkovanja subote, neka svaki prijatelj Kristov drži Gospodnji dan kao blagdan, uskrсни dan, kraljicu i poglavaricu svih dana [tjedna]."¹⁵

Gregorije iz Nise krajem četvrtog stoljeća govorio je o šabatu i nedjelji kao "sestrama" i u isto je vrijeme Asterije iz Amaseje izjavio da je divno za kršćane što "par od ova dva dana dolazi zajedno" – "subota i Gospodnji dan".¹⁶ Prema Asteriju, svaki je tjedan okupljao ljude zajedno na ove dane sa svećenicima da bi ih poučio.

U petom stoljeću Ivan Kasijan je nekoliko puta spomenuo odlazak u crkvu subotom i nedjeljom. Govoreći o egipatskim monasima, on tvrdi da "izuzev večernjih i noćnih službi, među njima nema javnih bogoslužja osim subotom i nedjeljom, kad se oni sastaju u treći sat [9 ujutro] radi Euharistije."¹⁷

Kasijan također govori o monahu "koji je živio sam, koji kaže da nikada nije volio jesti sa, nego da ako i pet dana uzastopno ne bi nitko od braće došao u njegovu ćeliju, on bi stalno odlagao uzimanje hrane do subote ili nedjelje kad bi otišao u crkvu na bogoslužje i našao nekog stranca kojega bi onda odveo odjednom u svoju ćeliju".¹⁸

Jedan ostarjeli starješina imenom Pafnutije, kaže nam Kasijan nadalje, živio je u Nitrijskoj pustinji, osam kilometara od najbliže crkve. Ovaj čovjek, iako "načet godinama" nije bio "spriječen udaljenošću da ide u crkvu subotom ili nedjeljom".¹⁹

Kasijan nas je još jednom doveo do petog stoljeća, vremena kad su Sokrat Skolastik i Sozomen izvijestili da općenito, osim u gradovima Rimu i Aleksandriji, kršćani drže bogoslužja i subotom i nedjeljom. U potonjim stoljećima, subota je na koncu zamijenjena nedjeljom gotovo potpuno širom Europe – dok je nedjelja konačno počela poprimiti karakter dana odmora.²⁰ Međutim, u Etiopiji je bila praksa da i subota i nedjelja budu "šabati".²¹

15 Pseudo-Ignacije, *Magnesians*, duga verzija, pogl. 9 (ANF 1:62, 63).

16 Gregorije iz Nise, *On Reproof* (PG 46:309, 310); Asterije iz Amaseje, Homily 5, on Matthew 19:3 (PG 40:225, 226).

17 Kasijan *Institutes* 3. 2 (NPNF/2 11:213).

18 *Ibid.*, 5. 26 (NPNF/2 11:243).

19 Idem, *Conferences* 3. 1 (NPNF/2 11:319).

20 Daniel Augsburger. "The Sabbath and Lord's Day During the Middle Ages." *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 190 – 214.

21 Najvjerojatniji prvi zapis kojeg imamo da se o nedjelji govori kao o "šabatu" nalazi se u umetnutom ulomku u etiopskoj verziji Egipatskog crkvenog reda. Nakon pojačane verzije izjave iz *Apostolskih konstitucija* ("Ti i tvoji robovi i sluge radite pet dana. A na šabat i na prvi dan nemojte raditi nikakva posla u njima."), daje se objašnjenje o ustanovljenju šabata prilikom stvaranja, iza kojeg slijedi ovaj jedinstveni komentar: "Onda je prvi dan dan uskrsnuća našeg Gospodina Isusa Krista. I prvi je (dan) imenovan šabat, i oba su imenovani šabatima. I kod proroka on također jasno izjavljuje da su oba šabati, i kaže: Svetkujte moje šabate... I sve one koji svetkuju moje šabate i ne skrnave ih, i ostanu u mojim uredbama, ja ću dovesti na svetu goru... Poslušaj i shvati kad kaže 'moji šabati' on (to) kaže o oba dana". Prev. na engl. u G. Horner, *The Statutes of the Apostles* [London, 1904.], str. 210, 211. Vidi moju dalju diskusiju u "A Note on the Sabbath in Coptic

Odakle nedjelja?

Prethodna je diskusija aludirala na činjenicu da se postizanje dominacije nedjelje kao tjednog kršćanskog dana bogoslužja i odmora dogodilo u dva glavna stupnja: (1) ona se izvor-no pojavila samo kao dan za *bogoslužja*, i (2) kasnije je poprimila karakter dana *odmora*. U prvom slučaju ne bi bilo razloga za sukob sa subotnjim danom odmora – i uistinu su stoljećima oba dana bila poštovana, kao što smo vidjeli. Međutim, u ovom drugom slučaju, mogućnost konflikta nedjelje i subote je očita. Da se takav konflikt pojavio već u četvrtom stoljeću otkri-veno je u literaturi, na što ćemo se kasnije vratiti. Ali prvo moramo upitati: kako se nedjelja pojavila kao dan kršćanskog *bogoslužja*?

Očito, situacija konkurentskog pojavljivanja kršćanske nedjelje i nestajanje subotnjeg šaba-ta, kao što je Bacchiocchi opisa nije bila karakteristika većine kršćanskog svijeta. Kao što smo vidjeli, općenito se stoljećima širom kršćanskog svijeta nastavila svetkovati subota usporedo s nedjeljom u jačanju. Štoviše, činjenica od velike važnosti u pogledu uspona kršćanske nedjelje jest da kad se ona pojavila kršćani su je gledali kao dan slavljenja Kristovog uskrsnuća. Važno je istražiti ovu povezanost s uskrsnućem, osobito u svjetlu novijih otkrića.²²

U Novome je zavjetu Kristovo uskrsnuće simbolički uspoređeno s prvinama žetve ječma, kao što je i Njegova smrt uspoređena s klanjem pashalnog janjeta (vidi 1 Kor. 15:20 i 5:7). Darivanje *homera* ili donošenje snopa prvine ječmene žetve za žrtvu prikaznicu bio je *godišnji* događaj za Židove. Ono što se obično ne prepoznaje kod ovog godišnjeg blagdana jest da su u vrijeme uspona kršćanske crkve Židovi imali dvije različite metode računanja dana njegovog proslavljanja.

Vrijeme svetkovanja temeljeno je na Levitskoj 23:11, gdje se kaže da se ječmeni snop pri-nese u vrijeme beskasnog kruha “sutra dan po suboti”. Farizeji su ovo tumačili kao dan nakon pashalne subote. Njihova je procedura bila da slave pashalnu subotu 15. nisana (pashalno janje je bilo zaklano 14. nisana) i da prinesu prvine snopova 16. nisana. Različitih godina ovi su datumi padale na različite dane u tjednu (slično našem Božiću i Novoj godini).

S druge strane, eseni i saduceji boetuzijanci tumačili su “sutra dan po suboti” kao dan na-kon tjedne subote – stoga uvijek nedjeljom. Pedesetnica je također pala na nedjelju – “sutra dan po sedmoj suboti” od dana prinošenja ječmenih prvina (vidi Lev. 23:15, 16).²³

Bilo bi prirodno za kršćane da nastave proslavu prvina. Međutim, oni to ne bi držali kao židovski blagdan. Namjesto toga, oni bi ga poštovali kao dan Kristovog uskrsnuća. Napokon, nije li Krist bio *istinska prvina* (1 Kor. 15:20) i nije li Njegovo uskrsnuće bilo od najveće važno-sti (vidi retke 14, 17-19)?

Sources,” *AUSS* 6 (1968.):150-157.

22 Za detaljniju diskusiju o pitanjima tretiranim u narednih nekoliko ulomaka, vidi moja sljedeća izdanja: *The Early Christian Sabbath* (Worthington, Ohio, 1979.), str. 43-52; “John as Quartoaeciman: A Reappraisal”, 84 (1965.):251-258; i “Another Look at the ‘Lord’s Day’ in the Early Church and in Rev. 1.10,” *New Testament Studies* 13 (1966.-1967.): 174-181. Svitci s Mrtvoga mora, uključujući i nedavno tiskani “Hramski svitak” važni su u osvjetljavanju situacije u judaizmu prije i u vrijeme rasta kršćanske crkve.

23 Eseni i boetuzijanci ustvari su odabrali nedjelje zbog njihovog različitog tumačenja o tome je li subota iz Lev. 23:11 bila subota tokom ili nakon blagdana beskasnih kruhova. Čini se da su oni računali na temelju solarnog kalendara, nasuprot lunarnog kalendara kojega su koristili farizeji.

Ali kad bi kršćani održavali takav blagdan uskrsnuća? Hoće li to činiti svakog tjedna? Ne. Oni će ga radije držati *godišnje*, kao što je bio običaj u židovskom svetkovanju prvina.

I koju će od ove dvije računice oni izabrati – onu od farizeja ili onu od esena i boetuzijanaca? Bez sumnje, *obje*. Oni na koje su utjecali farizeji održavat će svoj blagdan Uskrsa svake godine različitog dana tjedna, a oni na koje su utjecali boetuzijanci ili eseni održavat će blagdan Uskrsa svake godine nedjeljom.

To se točno slaže sa situacijom oko svetkovanja Uskrsa prema kraju drugog stoljeća.²⁴ U to su vrijeme azijski kršćani (kršćani u rimskoj provinciji Azija ili Mala Azija) naglasili 14. nisan, bez obzira na dan tjedna. Ali kršćani širom gotovo sveg ostalog kršćanskog svijeta – uključujući Galiju, Rim, Korint, Pont (na sjeveru Male Azije), Aleksandriju, Mezopotamiju i Palestinu (čak sam i Jeruzalem) – držali su se svetkovanja Uskrsa nedjeljom. Rani izvori naznačuju da su obje prakse potjecale od apostolske predaje.²⁵

Ima historiografskog smisla rekonstrukcija crkvene povijesti koja vidi najraniju kršćansku nedjelju kao *godišnji* Uskrs a ne kao tjednu svetkovinu. Običaj držanja godišnjeg židovskog blagdana prvina lako se mogla prenijeti u *godišnje* kršćansko slavljenje Uskrsnuća u čast Krista-Prvine. Nasuprot tome, nema takvog običaja niti čak psihološkog temelja držanju tjednog proslavljanja uskrsnuća.

Kasnija pojava *tjedne* kršćanske nedjelje zbila se kao proširenje godišnje uskrсне nedjelje. Ova vrst uspona tjedne kršćanske nedjelje naznačuje, međutim, kako i zašto je ona poprimila karakter blagdana uskrsnuća: ona je jednostavno bila proširenje godišnje proslave Kristovog uskrsnuća.

Koji su točno činitelji bili na djelu u usponu tjedne kršćanske nedjelje iz godišnje nedjelje nije sasvim jasno; ali pojavio se jedan zanimljiv prijedlog zbog činjenice da su gotovo svi kršćani ne samo svetkovali Uskrs i Pedesetnicu nedjeljom, nego također smatrali kako cijelo razdoblje od sedam tjedana između dva blagdana ima osobito značenje.²⁶ J. van Goudoever misli da su možda i nedjelje u cjelokupnom razdoblju od Uskrsa do Pedesetnice imale osobitu važnost.²⁷ Ako je tako, neke već prisutne druge stvari mogle su pomoći u proširivanju svetkovanja nedjelje s godišnjeg na tjedno, šireći se prvo na nedjelje tokom razdoblja od Uskrsa do Pedesetnice i potom eventualno na nedjelje tokom cijele godine.²⁸

Takva godišnja proslava nedjelje mogla je priskrbiti izvor iz kojega su kršćani u Aleksandri-

24 Detalje pruža Euzebij u *Ecclesiastical History* 5. 23-25 (NPNF/2 1:241-244). Vidi moju dalju diskusiju u izdanjima spomenutim u bilješci 19.

25 *Ibid.*, 5. 23. 1 (NPNF/2 1:241); također Sozomen *Eccl. Hist.* 7. 19 (NPNF/2 2:390). Može se dodati da je ovo gledište o podrijetlu nedjeljnog Uskrsa, u vrijeme kad su se kršćanski utjecaji i dalje kretali uglavnom od Istoka prema Zapadu, a ne obratno, realističnije nego pretpostaviti da je nedjeljni Uskrs zapadnog podrijetla tako rano u povijesti crkve zamijenio komemoraciju 14.-16. nisana praktički posvuda u kršćanskom svijetu – i istočnom i zapadnom.

26 Osobita važnost ovog razdoblja naznačena je primjerice kod Tertulijana, *The Chaplet*, pogl. 3; *On Baptism*, pogl. 19; i *On Fasting*, pogl. 14 (ANF 3:94, 678, i 4:112).

27 J. van Goudoever, *Biblical Calendars*, 2. izd. (Leiden, 1961.), str. 167.

28 Philip Carrington, *The Primitive Christian Calendar* (Cambridge, England, 1952.), str. 38, nudi drugačiji prijedlog: s obzirom da se žito teško moglo požnjati u dvije posebno izdvojene nedjelje (dan prvina i Pedesetnica), nije li se možda impliciralo da je svaka nedjelja unutar pedeset dana bila ispravan dan za prinošenje prvina? Za izvrsnu diskusiju o cijelom pitanju Uskrsa u odnosu na tjednu nedjelju vidi Lawrence T. Geraty, "The Pascha and the Origin of Sunday Observance," *AUSS* 3 (1965.):85-96.

ji i Rimu inaugurirali tjednu nedjelju kao zamjenu za subotu. Ali njihovo rano odbijanje subote bilo je na drugačijem temelju od jednostavnog uvođenja bogoslužja nedjeljom, jer nije bilo ničeg inherentnog u ovom tjednom nedjeljnom blagdanu uskrnuća što bi prouzročilo zamjenu subote. U stvari, kao što smo vidjeli, općenito širom ranog kršćanskog svijeta, s izuzetkom Rima i Aleksandrije, nedjelja je jednostavno bila osobit dan svetkovan *usporado sa subotom*.

Nedjelja postaje dan odmora

Razmatranje o nastajanju nedjelje kao dana odmora i njenom zamjenjivanju subote opširno je izložio Daniel Augsbureger²⁹; stoga ovdje će se zamijetiti samo glavne točke.

Nesumnjivo jedan od glavnih činitelja koji je utjecao na to da je nedjelja poprimila karakter kršćanskog dana odmora nalazi se u aktivnostima imperatora Konstantina Velikog početkom četvrtog stoljeća, kojeg su slijedili kasniji "kršćanski imperatori". Ne samo da je Konstantin dao kršćanstvu novi status unutar Rimskog Carstva (od progonjenog do poštovanog), nego je također dao nedjelji status nastajućeg građanskog dana odmora. Njegov čuveni nedjeljni zakon od 7. ožujka 321. glasi:

"Na časni dan sunca neka suci i ljudi koji prebivaju u gradovima odmaraju i neka se sve radionice zatvore. Međutim, na selu osobe uposlene u poljodjelstvu mogu slobodno i zakonito nastaviti sa svojim poslovima; jer često se događa da naredni dan nije tako pogodan za sijanje sjemena ili sadnju grožđa; da se ne bi zanemarivanjem pravog trenutka za takve djelatnosti izgubilo nebesko izobilje."³⁰

Ovo je bio prvi u nizu koraka kojega su poduzeli Konstantin i kasniji rimski carevi u reguliranju svetkovanja nedjelje. Jasno je da ovaj prvi nedjeljni zakon nije u svom usmjerenju bio izrazito kršćanski. Možemo zamijetiti, primjerice, pogansku odrednicu "časni dan sunca". Također, očito je da Konstantin nije temeljio svoje nedjeljne propise na Dekalogu, jer je izuzeo poljodjeljski rad – vrst rada strogo zabranjenog u zapovijedi o šabat u Izlasku 20:8-11.

386. godine, Teodozije I i Gracijan Valentinijan proširili su nedjeljne zabrane tako da su su se parnice trebale potpuno obustaviti tog dana i ne bi uopće bilo javnog ili privatnog plaćanja duga. Slijedili su i zakoni koji zabranjuju cirkus nedjeljom, kazalište i konjske utrke.³¹

Javlja se pitanje: kako je kršćanska Crkva reagirala na takve *građanske zakone* koji su nedjelju činili danom odmora? Iako su se takvi zakoni mogli s jedne točke činiti kršćanima poželjnim (primjerice, bilo je ranijeg govora o slobodnom vremenu *radi odlaska u crkvu* nedjeljom³²), to je također stvaralo i dvojbu. Osim zbog odlaska u crkvu, nedjelja je do tada bila radni dan; stoga, koje su se sve promjene morale napraviti kako bi ju se promijenilo u dan odmora? Što bi se, primjerice, dogodilo redovnicama poput onih koje opisuje Jeronim u Betlehemu, koje su, nakon što bi otpratile svoju opaticu do crkve i onda natrag u

29 Daniel Augsburger. "The Sabbath and Lord's Day During the Middle Ages." *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 190 – 214.

30 *Codex Justinianus* 3. 12.3, prev. u Philip Schaff, *History of the Christian Church*, 5. izd. (New York, 1902.), 3:380, bilj. 1.

31 Vidi primjerice *Theodosian Code* 11. 7. 13 i 15. 5. 5, preveo Clyde Pharr (Princeton, N.J., 1952.), str. 300, 433.

32 Npr. Tertullian, *On Prayer* 23 (ANF 3:689), govori o "odlaganju naših poslova" nedjeljom. Kontekst ove izjave sugerira da se ne misli na potpuni počinak nedjeljom, nego na slobodno vrijeme radi odlaska u crkvu (vidi diskusiju Rordorfa, *op. cit.*, str. 158-160).

svoju zajednicu, posvetile ostatak svog vremena nedjeljom “svojim dodijeljenim zadaćama i pravile odjeću za sebe ili za druge”?³³

Štoviše, već je bio jedan subotnji dan odmora svakog tjedna. Mogu li si kršćani priuštiti *dva* dana odmora – i subotu i nedjelju? Kao što je ranije spomenuto, na ovo se posljednje pitanje općenito niječno odgovaralo, premda su se u Etiopiji svetkovala dva “šabata”.

Možda prva naznaka novoga trenda u pogledu tjedne kršćanske nedjelje dolazi još iz vremena samog Konstantina – u djelu općenito pripisanom crkvenom povjesničaru Euzebiju: komentar na 92. psalam, “subotnji psalam”. Autor ovog komentara piše da će kršćani ispuniti na Gospodnji dan sve što je u ovom psalmu propisano za subotu, uključujući bogoslužje rano ujutro. On potom nadodaje da je novim savezom slavljenje subote preneseno na “Gospodnji dan”.³⁴

Kasnije u istome stoljeću Efraim Sirijski je sugerirao da dugujemo čast “Gospodnjem danu, prvorodenom od svih dana”, koji je “pravo prvorodenja oduzeo suboti”.³⁵ Potom on nastavlja isticati kako zakon propisuje da se odmor treba dati slugama i životinjama. Ovdje je očito da se govori o starozavjetnoj zapovijedi o suboti.

Najraniji crkveni sabor koji se bavio nedjeljom kao danom odmora bio je regionalni sabor u Laodiceji oko 364. godine. Premda je ovaj sabor i dalje pokazivao respekt prema suboti kao i nedjelji u posebnim čitanjima Pisma, on je svejedno postavio sljedeće u svom Kanonu 29: “Kršćani ne trebaju judaizirati i ljenčariti subotom, nego raditi na taj dan; ali će Gospodnji dan osobito častiti te, budući da su kršćani, ako je moguće, neće raditi tog dana. Ako ih se, međutim, nađe da judaiziraju, isključit će ih se od Krista.”³⁶

Propis o radu nedjeljom bio je nekako umjeren u tome da kršćani nisu trebali raditi tog dana *ako je moguće!* Međutim, značajnija je bila činjenica da je sabor preokrenuo izvornu praksu u pogledu šabata sedmog dana, koji se sada imao smatrati radnim danom.

Daljnje odluke sabora, kao i dekreti vladara uključujući Karla Velikog, pripadaju prije svega šestom stoljeću i kasnije.

Dokazi sukoba

U gore navedenim tekstovima iz ranokršćanske literature, našli smo da je tokom četvrtog i petog stoljeća bio porast spominjanja *i* subote *i* nedjelje. To obilje tekstova, osobito onih polemičke naravi, donosi dodatno svjedočanstvo sukoba koji je nastajao između dva dana kao posljedica Konstantinovog nedjeljnog zakona.

S jedne strane, primjerice, *Apostolske konstitucije* naglasile su svetkovanje *i* subote *i* nedjelje, zahtijevajući da robovi rade samo pet dana, a da subotom i nedjeljom imaju slobodno kako bi išli u crkvu. S druge strane, našli smo da je sabor u Laodiceji zahtijevao rad subotom.

33 Vidi Jeronim, Epistle 108. 20 (NPNF/2 6:206).

34 Vidi Euzebiju, *Commentary on the Psalms*, on Ps. 91 (92):2, 3 (PG 23:1172). Pripisivanje Euzebiju nije sigurno.

35 S. Efraim Syri *hymni et sermones*, izd. T. J. Lamy (1882.), 1:542-544.

36 Charles J. Hefele, *A History of the Councils of the Church*, 2 (Edinburgh, 1876):316. Kanon 16 (*ibid.*, str. 310) govori o čitanju na liturgiji; a kanoni 49 i 51 (*ibid.*, str. 320) otkrivaju da su i subota i nedjelja imali posebno mjesto tokom korizme.

Drugi istaknuti tekst s polemičkim tonom dolazi od Ivana Zlatoustog (umro 407. g.), koji je izjavio: "Postajemo predmetom podsmijeha Židovima i Grcima, koji vide da je Crkva podijeljena na tisuću stranaka ... Vi ćete sada razumjeti zašto Pavao obrezanje zove izvrtnjem Evanđelja. Ima sada među nama mnogih koji poste na isti dan kao i Židovi i drže subote na isti način; i to podnosimo strpljivo i ponizno!"³⁷

Sukob oko posta subotom, sukob osobito istaknut u literaturi od sredine četvrtog do petog stoljeća, može pružiti dodatne dokaze promjene situacije u odnosu subote prema nedjelji. Premda je u Rimu i u nekim drugim mjestima na Zapadu takav post bio prihvaćen kao redovita tjedna praksa, tako čineći subotu mračnim i odbojnim danim, druga mjesta na Zapadu (uključujući Milano u sjevernoj Italiji) i cijela Istočna crkva odupirali su se inovaciji. Važna svjedočanstva ove generalne situacije dolaze nam, primjerice, iz raznih izjava Augustina iz Hipona (umro 430. g.) i njegovog mlađeg suvremenika, Ivana Kasijana.³⁸ Također, pola stoljeća do stoljeće kasnije, dvije osobito jetke izjave sa snažnim polemičkim prizvukom dolaze od pisca interpolacija u Ignacija i iz *Apostolskih konstitucija*:

"Ako tko posti na Gospodnji dan ili subotom, osim isključivo na pashalnu subotu, ubojica je Kristov."³⁹ (Svi su kršćani smatrali su ispravnim post na pashalnu subotu, obljetnicu subote tokom koje je Krist bio u grobu.)

"Ako se tko od klera nađe da posti na Gospodnji dan, ili subotom, osim samo jedne, neka ga se liši svećenstva; a ako je tko od laika, neka ga se suspendira."⁴⁰

Istodobno kad su Aleksandrija i Rim odbacili svetkovanje subote u drugom stoljeću, polemički tonovi protiv subote zabilježeni su u spisima Barnabe iz Aleksandrije i Justina Mučenika.⁴¹ Sada, otprilike dva stoljeća kasnije, nakon vremena Konstantina Velikog, polemike su se počele pojavljivati na širokom planu dok je novi nedjeljni *dan odmora* ulazio u sukob s izvornim subotnjim *danom odmora*.⁴²

Rezime

Postalo je jasno da je zamjena subote nedjeljom kao danom kršćanskog tjednog bogoslužja i odmora bila dug i spor proces. Do četvrtog stoljeća nema nigdje konkretnog dokaza kršćan-

37 Komentar na Galaćane 1:7, u *Commentary on Galatians* (NPNF/I 13:8).

38 Vidi posebno Augustin, Epistle 36 (Kazulanusu); Epistle 54 (Januariju), par. 3; Epistle 82 (Jeronimu), par. 14 (NPNF/I 1:265-270, 300, 301, 353, 354); i Ivan Kasijan, *Institutes* 3. 9, 10 (NPNF/2 11:217, 218). Augustinove poslanice u drugim izdanjima možda imaju drugačije brojeve.

39 Pseudo-Ignatius, *Philippians* 13 (ANF 1:119).

40 Kanon 64 u *Apost. Const.* (ANF 7:504). Kanon je pod brojem "66 (65)" u Charles J. Hefele, *A History of the Christian Councils*, 2. izd. 1 (Edinburgh, 1883.):484.

41 Barnabina poslanica, pogl. 15 (ANF 1:146, 147); i Justin Mučenik, npr., *Razgovor s Trifonom*, 12, 18, 19, 23, 43 (ANF 1:200, 203, 204, 206, 216). Samuele Bacchiocchi se ukratko bavi Justinovim stavom prema suboti.

42 Može se spomenuti da prethodnica *Apostolskih konstitucija* nazvana *Didascalia Apostolorum*, obično datirana u treće stoljeće, sadrži neku polemiku protiv subote. Međutim, treba također napomenuti da su *Didascalia Apostolorum* prošli kroz evoluciju (osobito u sirijskom i latinskom obliku) koja je nesumnjivo uključila dodatke i umetanja materijala tokom četvrtog stoljeća ili čak kasnije. U svakom slučaju, kontekst napomena protiv subote pokazuje naklonost "Rimljanima" – skupini koja je, kao što smo vidjeli, već zamijenila subotu nedjeljom u drugom stoljeću. Za glavnu polemiku protiv subote u *Didascalia* vidi R. Hugh Connolly, prev., *Didascalia Apostolorum* (Oxford, 1929.), str. 238.

skog slavljenja *tjedne* nedjelje. Prva specifična spominjanja tokom tog stoljeća dolaze iz Aleksandrije i Rima, mjesta koja su isto tako rano odbila svetkovanje subote.

Međutim, u ovoj ranoj zamjeni subote nedjeljom, kršćanske crkve u Aleksandriji i Rimu bile su jedinstvene. Dokazi iz petog stoljeća indiciraju da su se i u to vrijeme svetkovale *i subota i nedjelja* općenito širom kršćanskog svijeta, osim u Aleksandriji i Rimu.

Štoviše, kad se isprva pojavila kršćanska tjedna nedjelja, ona je i dalje bila radni dan, premda je uključivala bogoslužje u čast Kristovog uskrsnuća. Ovo tjedno proslavljanje Kristovog uskrsnuća čini se da je bilo proširenje *godišnjeg* blagdana nedjeljnog Uskrsa. Ovo posljednje, zauzvrat, našlo je svog prethodnika u židovskim proslavama prvina, spomenutih u Levitskoj 23:11 – također kao *godišnji* događaji.

Na koncu, od vremena Konstantina nadalje, razvio se trend proglašavanja nedjelje kršćanskim šabatom. Ovaj proces je izrodio široko rasprostranjen sukob nedjelje sa subotom, i na koncu je u srednjem vijeku ovaj nedjeljni “šabat” zamijenio izvorni subotnji šabat općenito širom Europe. S druge strane, u Etiopiji su i subotu i nedjelju smatrali “šabatima”.

Dodatak

S obzirom da značajno rano spominjanje nedjelje od Justina Mučenika iz Rima (*1 Apol.* 67) nije u potpunosti navedeno u tekstu ovdje ga dodajemo u obliku kako se pojavljuje u *ANF* 1:186:

“A na dan nazvan nedjeljom, svi koji žive u gradovima ili na selu okupljaju se zajedno na jednom mjestu i čitaju se sjećanja apostola ili spisi proroka, koliko vrijeme dopusti; potom, kad je čitač prestao, predsjedatelj riječima podučava i potiče na ugledanje na ove dobre stvari. Potom svi zajedno ustajemo i molimo te, kao što rekosmo prije, kad se naša molitva završi, donose se vino i voda, te predsjedatelj na isti način iznese molitve i zahvalnice, prema svojoj sposobnosti, a ljudi se slože govoreći *amen*; i potom se dijeli svakome, i sudjeluje u onome za što se dala zahvalnost, a onima koji su odsutni šalje se dio po đakonima. I oni kojima dobro ide i koji imaju volje, daju što svatko smatra prikladnim; i što se prikupi ostavlja se kod predsjedatelja, koji se skrbi o siročadi i udovicama, i za one koji su u oskudici zbog bolesti ili kakva druga uzroka, i za one koji su u lancima, i za strance koji prebivaju među nama i jednom riječju brine za sve koji su u potrebi. Ali nedjelja je dan na koji imamo zajednički skup, jer je to bio prvi dan u kojemu je Bog, izvevši promjene u tami i tvari, načinio svijet; i Isus Krist, naš Spasitelj je na isti dan ustao iz mrtvih.”

SUMMARY

The Sabbath and Sunday From the Second Through Fifth Centuries

The evidence that Sunday was not substituted for Saturday as the Christian weekly day of worship or rest during New Testament times is clear. In addition, persuasive evidence is set forth that Jerusalem was not the place of origin for Christian Sunday observance. Indeed, the earliest direct evidence for Christian weekly worship on Sunday comes from second-century Alexandria and Rome.

Key words: *Saturday; Sunday; Alexandria; Rome*

Izvornik: Kenneth A. Strand. "The Sabbath and Sunday From the Second Through Fifth Centuries. U *The Sabbath in Scripture and History*. Urednik, Kenneth A. Strand, Washington, D.C.: Review and Herald, 1982. Str. 323 – 332.

Prijevod: *Željko Porobija*

